

ISSN 1300-1458

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

Sayı 4 • Güz 2006

Yazışma Adresi: Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe- ANKARA 06532
Tel: 0312 297 68 70 Faks: 0312 299 20 76
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-posta: ait@hacettepe.edu.tr

Basıldığı Yer: Sirem Bas. Yayın. Mat. Ltd. Şti. 229 07 27 - Ankara

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ISSN 1300-1458)
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

Dergiyeye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlara aittir.

ISSN: 1300-1458

19. Asırda Çin ve Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Çabaları*

China and Ottoman State's Quest for Modernization in 19th Century

Rahman NURDUN

Dr.; Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı

ÖZET

19.yüzyılda, Batılı güçler silah zoruyla Çin'i modernleşmeye mecbur kılarken, Osmanlı'nın Batılılaşması dış zorlamadan çok, bir iç kararın sonucudur. Çin ve Osmanlı toplumun modernleşme öncesi siyasi, ekonomik ve sosyal boyutu, modernleşmeye hazır olup olmadıkları ve iki toplumun Batı ile olan temastan kaynaklanan tepkileri ve ortaya çıkan sonuçlar farklıdır. İki toplumun devlet adamları ve aydın kesiminin fikir hareketlerini incelemek ve karşılaştırmak, sonradan modernleşen diğer toplumlar gibi niçin kısa zamanda modernleşemediklerinin yanıtını aramak bu çerçevede anlamlıdır. 18.yüzyılın sonunda Çin ve Osmanlı İmparatorluklarının sahip oldukları ekonomik, sosyal ve siyasi yapı arasındaki farklılık ve benzerlikler dikkat çekmektedir. 19. yüzyıl ile 20.yüzyılın başları arasında geçen süreçte ise Çinli aydın ve devlet adamları Mançu Çin'i kurtarmak için üç önemli harekete teşebbüs etmişlerdi. İmparatorluğu güçlendirmek ve dağılmasını önlemek amacıyla benzer bir süreç de Osmanlı İmparatorluğunda yaşanmıştır. Modernleşme bağlamında Osmanlı İmparatorluğunun durumu Çin'inkine benzer, o da yeniliği kabullenmede oldukça zorlanmış, geleneksel yapısını koruyabilmek için uzun bir dönem direnmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Osmanlı, Modernleşme, Batılılaşma, Reform

SUMMARY

During the 19th century, China was obliged to modernize due to the strong military pressure of the Western powers, whereas the Ottoman Empire embarked on its journey of Westernization out of its internal concern rather

* Bu makale; Rahman Nurdun, *Çin Modernleşmesi ve Türkiye (1840-1911)*, (Hacettepe Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003), adlı tezden hareketle hazırlanmıştır.

than an outcome of an external pressure. The response originated from the contact with the West and whether or not the political, economic and social structures before the modernization efforts of the Chinese and Ottoman societies are well fit to such a change give rise to different results. Therefore, within this context, it is meaningful to examine and compare the ideas of the statesmen and intelligentsia of the two societies so as to find out the reason of why the two societies failed to modernize in a very short time like other late comers of modernization did. During the period between the 19th century and the beginning of the 20th century, Chinese statesmen and intelligentsia had made three important reform attempts to save Manchu Qing Dynasty from falling apart. Almost in a similar time frame, same process occurred in the Ottoman Empire for the sake of strengthening the empire from disintegration. In the light of modernization, the challenge faced by the Ottoman Empire resembles that of the China in the sense that it took the Ottomans long time to accept the need for change before it give up the fight to safeguard its traditional values.

Key Words: China, Ottoman, Modernization, Westernization, Reform

Giriş

Modernleşmenin, ilk olarak Batı ve Orta Avrupa'da 15. ve 16. yüzyılda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır¹. Modernleşme, önceden gelişmiş olan devletlerce süper teknoloji ve muazzam ekonomik, askeri ve siyasi güçler aracılığıyla, kan ve ateş eşliğinde dünyanın her köşesine ulaşmış ve 18. yüzyılda, Batı, askeri üstünlüğünü kullanarak, geri kalmış ülkelerin doğal zenginliklerini sözde insanlık yararına istismar etmiş ve sömürgecilik doktrini doğmasına neden olmuştur².

Marion J. Levy, Jr. modernleşmeyi, cansız güç kaynaklarının ve çabanın etkisini çoğaltacak aletlerin kullanılması³, başka bir deyimle, çağdaşlaşmayı sanayi-

- 1 Qi Ji-zhang, (戚其章), "Jiawu Savaşı ile Çin'in Yakın Çağ Toplumsal Düşünce Dalgasının Gelişimi", (「甲午战争与中国近代社会思潮的发展」《东岳论丛》第四期), *DongYue Tartışma Dergisi*, S. IV, 1994. s. 5; Anthony Giddens'e göre, modernleşme 17.yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bkz; Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çev: E. Kuşdil, Ayrıntı Yay., 1994, s. 9, zik.: Metin Çuhaloğlu, "Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu", Tanıl Bora, Murat Gültekinil(editör), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. III, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 170.
- 2 Yu Xin-tian (俞新天), *Fırsat ve Limitasyon (Jihui yu Xianzhi- 机会与限制)*, Shanghai Shehui Kexueyuan Chubanshe, 1998, s. 23; Bahaeddin Yediyıldız, "Batılılaşma Temelleri Üzerinde Bazı Düşünceler", *Milli Türkoloji Kongresi (İstanbul, 6-9 Şubat 1978) Tebliğler*, Kervan Yay., İstanbul, 1980, s. 329.
- 3 Cyril Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1986, s. 163. Alparslan Açıkgöç, Cyril Black'ın bu tanımında "çağdaşlaşma sitrecini belli bir topluma mal etmediğini" ileri sürerek, şöyle eleştirmektedir: "bilgi birikimde geri kalmış bir ülke, kurumlarını sadece kendi bilgi artışındaki işlevlere uyarlamakla yetinirse, bilgi birikimi yüksek olan toplumlarla boy

leşme olarak tanımlıyor. C.E. Black ise, modernleşmeyi, tarih boyunca gelişmiş kurumların insanın bilgisindeki görülmemiş artışı yansıtan ve hızlı değişen işlemlere uyarlanması süreci olarak tanımlıyor ve bilimsel devrime eşlik eden bu sürecin insanın çevresini denetlemesine olanak sağladığını belirtiyor⁴. Eisenstadt'a göre, modernleşme, tarihsel olarak Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlere doğru bir değişim sürecidir⁵. Daniel Lerner ise, modernleşme kavramı için şunları söylemektedir; "modernleşmenin temelinde akılcı ve pozitivist bir ruhun benimsenmesi yatmaktadır"⁶.

Bilindiği üzere, modernleşme dünyada üç farklı şekilde gerçekleşmiştir: 1) Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi deniz aşırı sömürgelerde Avrupalı nüfusun yerleştirilmesi; 2) Afrika, Güney ve Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'da bulunan yerli nüfusun üzerinde Avrupalı sömürge düzeni kurulması; 3) Rusya, Çin, Japonya, Türkiye, İran ve Tayland gibi kendi geleneksel kültür değerleri ve siyasi kimliklerini muhafaza edebilen ülkelere karşı Avrupa'nın işgal veya fetih tehdidi⁷.

Modernleşme tarihinde, Osmanlı İmparatorluğu ve Çin gibi uzun süre siyasi anlamda tacize uğrayan devletlerin sayısı oldukça azdır. 19. Yüzyıldan itibaren, Osmanlı devleti, merkezi yönetimin zayıflamasıyla beraber, Avrupa'nın

ölçülemeyen ve kendi geçmişinden kopmuş olur." Bkz.; Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, Çev. A.Açıkgeçen-M. H.Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yay., 1999, s. 25.

- 4 Black, a.g.e., s. 6.
- 5 Samuel Noal Eisenstadt, *Modernization: Protest and Change*, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1966, s. 1.
- 6 Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964, s. 44. Modernleşme kavramı konusunda diğer kaynaklar için bkz.; Emre Kongar, *Toplumsal Değişme: Kuramlar ve İlkeler*, Bilgi Yay., Ankara, 1972, s. 193; Luo Rong-qu, *Xian Dai Hua Xin Lun* (Modernleşme Hakkında Yeni Teori), s. 9; Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2. Bs., Ankara, 1997, s. 99; Zhang Su-min (张素民), "Zhongguo Xiandaihua Zhi Qiantu Yu Fangshi" (Çin Modernleşmesinin Ön Koşulu ve Yöntemi -中国现代化之前提与方式", 罗荣渠), *Cong Xihua Dao Xiandaihua* (Batılılaşmadan Modernleşmeye- 从西化到现代化), Ed. Luo Rong-qu, Beijing Daxue Chubanshe (北京大学出版社.), 1997, s. 229-230; Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, 1981, s. 217.; Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, İstanbul, 1997, s. 29; Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 3.Bs., İstanbul, 1995; Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa, İstanbul, 1999, s. 105-106; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978, s. 10-21; Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, 2 Bs, Ankara, 1988, s. 10; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. Bs., İstanbul, 1992, ss.22-23; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 3. Bs., İstanbul, 1995, s.9-10; İlber Ortaylı, "Modernleşme ve Doğululuk-Batılılık Çekişmesi", *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul, 1982, s. 7; İlber Ortaylı, "Osmanlı Mirasından Çizgiler", *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul, 1982, s. 20; İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", *T.C.T. A., C.I.* s. 89.
- 7 R.E.Ward-D.A. Rustow, *The Political Modernization of Japan and Turkey*, Princeton University Press, 1964, s. 8. Suat Sinanoğlu'na göre, Batının Batılı olmayan toplumlar üzerinde siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda uyguladığı baskıcı tutumu ve yayılma eğilimi, Batılı olmayan toplumların kendilerini koruma iç güdüsünü harekete geçirmiştir. Bkz.; Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, TTK, Ankara, 1980, s. 26.

"Hasta Adamı" olarak anılmaya başlanmıştır. Bir çok konuda Osmanlı Devleti'nin düşüşü, Çin'ininkine tıpatıp benzemektedir: İkisi de Avrupalı güçlerin silah zoruyla önlerine koyduğu eşitsiz anlaşmalara imza atmışlar, mali ve vergi denetim haklarını yitirmişler, liman ve bir kısım toprak kayıplarına maruz kalmışlardır. Bu iki devlette yönetenle yönetilen arasındaki sosyal ve psikolojik boşluğun derinleşmesi, onları Batı saldırganlığı karşısında ciddi şekilde zayıf düşürmüştür⁸. Fakat, bazı önemli konularda sergiledikleri farklılıklar da göze çarpar niteliktedir. Mançu Hanedanı, birkaç sınır bölgesi hariç, siyasi iktidarını yürütmesinin ötesinde kültür konusunda da hakimdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, uzun süre Avrupa milliyetçiliğinden etkilenen gayrimüslim azınlık, teker teker bağımsızlığını kazanmıştır. Osmanlı devletinin parçalanması sonucu, 1860 yılında 27 milyon olan nüfus 1921 yılına gelindiğinde 13 milyona düşmüştür. Osmanlı Devletinin dağılması sürecinde, Genç Osmanlılar ve Jön Türklerin zayıf çabalarının dışında, imparatorluğun tekrar birleştirilmesine yönelik güçlü bir dinamik istek olmamıştır.

İki Toplumun Modernleşme Öncesi Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Boyutu

19. asırda, Batının saldırısına karşı koymak için, modernleşmeye çalışan Çin, kendine özgü ve modernleşmeye mani olan bazı engellerle karşılaşmıştır. Öncelikle, Çin'de nüfus 400 milyonu aşarak nüfus patlaması yaşanmış ve tabii kaynakların azalmasına neden olmuştur⁹; İkinci olarak da 1840'tan itibaren, Çin'in Batıdan gelen tehdide maruz kalması Çin milliyetçiliğini kıskırtmış ve derinleştirmişti; Üçüncüsü, siyaset çıkmaza giriyor ve devlet parçalanıyordu. Dünya'da modernleşmede başarılı olan devletlerin arkasında mutlaka yüksek tempoda çalışan güçlü bir iktidar vardır. Oysa Çin'in modernleşmesi başladığı zaman, Mançu Çin hükümeti o kadar çürümüştür ki modernleşme sürecinde lider rolünü üstlenmesi imkansız görünüyordu¹⁰.

1840'dan önce, Çin ekonomisi neredeyse tamamen tarım sektörüne bağlı kalmış bir vaziyette ve tarımsal tekniğin uzun süre sabit kalmasından dolayı, çiftçi nüfusun çoğaltılması ve ancak bu yolla üretim gücünün artırılması başvurulan başlıca çözüm yolu olmuştur. Ancak sanılanın aksine nüfusun hızlı artması beraberinde zaten az olan ekilebilen arazinin azalmasına neden olmuştur. Nüfus ile kaynak arasındaki oransal dengesizlik değişik toplumsal krizlere neden olmuştur¹¹. Bu durum topraktan mahrum kalan köylülerin ya toprağı

8 William H. McNeil, "Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu", Haz. Kemal Karpat, *Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000, s. 72.

9 Zhao Wen-Ling - Xie Shu-Jun (赵文林 - 谢淑君), *Zhonguo Renkou Shi (Çin'in Nüfus Tarihi- 中国人口史)*, Renmin Chubanshe, 1988, 10. ve 11. bölüm.

10 Chen Qing, Li Gang, Qi Pei Fang (陈勤, 李刚, 齐佩芳), *Muhtasar Çin Modernleşmesi Tarihi (中国现代化史纲)*, Guang Xi Halk Yayınevi (广西人民出版社), s. 6.

11 Bu konuda detaylı bilgi için bkz.; Liang Fang-zhong (梁方仲), *Geçmiş Dönem Çin'in Nüfus, Tarla ve Toprak Vergisine İlişkin İstatistikleri (中国历代户口, 田地, 田赋统计, 清朝部分,*

nispeten bol olan diğer eyaletlere ya da yurtdışına göç etmelerine yol açmıştır. Çin'in geleneksel sanayisi ve buna bağlı üretimi 18.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar hızlı bir ilerleme kaydetmişse de, kurulan fabrikaların üretim tarzında kapitalist üretim ilişkileri henüz oluşmuş değildir. Çin'in siyasi yapısına gelince, 1840 yılı öncesi Konfüçyüs doktrinine bağlı kalmıştır, yani ülkenin mutlak yöneticisi imparatordur ve onun idari işlerdeki otoritesi onun adına ve onun baş nazırları eliyle icra edilmiştir. Nüfusun beşte dördünü oluşturan köylülerde *ulus-devlet* gibi milli bir şuur yoktu ve bu kesim gerek politik, gerekse milli sorunlara tamamen ilgisizdi. İşte Çin böyle bir modernleşme öncesi ortamında, Batı'daki hızlı sanayi gelişiminden habersiz, kendini hala *cennet devleti* olarak düşünürken, Batı'dan esen güçlü modernleşme rüzgarı *Afyon Savaşı*¹² olarak Çin'e ulaşmış ve sonrasında Çin'in modernleşmesi için adım atmasına neden olmuştur.

Osmanlı'nın büyük değişim öncesindeki durumunun modernleşmeye uygun zemin teşkil etmediği üç sebepten anlaşılmaktadır. Öncelikle, sipahiliğin kaldırılması ve köylülere uzun vadede faydası olmayan vergi mültezimliğinin konulmasıyla tarım ekonomisi çökmeye yüz tutmuştur¹³; İkincisi, devlet hem askeri hem de vergi tahsili konularında âyanlara muhtaç konumuna düşmüş¹⁴ ve devlet her geçen gün Batı'nın müdahalesiyle sarsılmış, bu durumdan faydalanan gayrimüslimlerin milliyetçi bağımsızlık çabası hızlanmıştır; Üçüncüsü, Tıpkı Çin'de olduğu gibi devlet siyaseti çıkmaza giriyor ve devlet parçalanıyordu. Sonradan modernleşmeye çalışan toplumlarda şart olan güçlü iktidar Osmanlı'da mevcut değildir. Sadece Sultan III. Selim'in gayretleriyle imparatorluğun dağılmasını önlemek ve prestijini tekrar elde etmek için askeri alanda yenileşme teşebbüsünde bulunulmuştur¹⁵.

18. yüzyılın sonunda Çin ve Osmanlı İmparatorluklarının sahip oldukları ekonomik, sosyal ve siyasi yapı arasındaki farklılık ve benzerlikler dikkat çekmektedir:

Ekonomik olarak, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu tarım ağırlıklı iki ülkedir. 18. Yüzyıl Çin için büyüme döneminin sonu olmuştur. Çin'in tarımsal üretim yöntemleri ve kaynakları tamamen insan gücüne-geleneksel üretime dayalı olup, kullanılan teknik çok ilkel düzeyde kalmıştır ve nüfus patlaması sonucu,

Zhong Guo Lidai Hukou, Tiandi, Tianfu Tongji (Mançu Hanedanı Kısmı), Shanghai Renmin Chubanshe (上海人民出版社), 1980.

- 12 Batılı büyük devletler, özellikle İngiltere Çin'e afyon sokarak 1839'da patlak veren Afyon Savaşını meydana getirdi ve 1842'de savaştan galip çıktı. "Afyon Savaşı" hakkında genel bilgi için bkz.; Patricia Buckley Ebrey, *Cambridge Illustrated History of China*, Cambridge University Press, 1996, s. 236-240; ayrıntılı bilgi için bkz.; Hu Sheng, a.g.e., s. 27-60, 135-177.
- 13 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 1996, s. 33.
- 14 M.E. Yapp, *The Making of the Middle East 1792-1923*, Longman, London - New York, 1987, s. 8.
- 15 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 22; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, TTK, Ankara, s. 61-62, 65-66.

ekilebilen toprak sayısı oldukça azalmıştır¹⁶. Osmanlı İmparatorluğunda ise; zaten toprak sahipliğinin belirgin biçiminin küçük üretici -üretim tüketim için yapılması- olduğu tarım ekonomisi, tarım nüfusunun azalması ve sipahiliğin kaldırılması ve yerine köylüye uzun vadede yararı olmayan vergi mültezimliğinin konulmasıyla beraber çöküş başlamıştır¹⁷. Sanayi alanında, hem Çin'de hem de Osmanlı Devletinde el sanayi ağırlık kazanmış, ancak ilkel teknik ve ulaştırma şartlarının kötülüğü sebebiyle sınırlı kalmıştır. Dış ticarete göz attığımızda, Çin, yabancı mallara ihtiyaç olmadığını düşünerek, Batılı tüccarların sadece Canton limanında ticaret yapmalarına izin vermiş; Osmanlı Devletinde ise, askeri sınıf olan Türkler, ticaret mesleğini kendine yakıştıramadığı için, dış ticaret Rum, Ermeni ve Yahudilerin kontrolüne geçmiştir¹⁸.

Sosyal alana gelince, Osmanlı Devletinde, nüfusun çoğu Müslüman olmak üzere az sayıda Hıristiyan ve Musevi iken, Çin'de nüfusunun çoğunluğu Budist ve daha azı Müslümanlardan oluşmaktadır. Çin nüfusunun çoğu köylüdür ve tıpkı o zamanlarda *ulus devlet* için gerekli olan *Türküim, Çinliyim* gibi milli şuur ne Osmanlı Devletinde ne de Çin'de mevcuttur¹⁹. Ancak Osmanlı Devletinde dinin etkisi önemli iken, Çin'de çoğu Budist olmalarına karşın, Konfüçyüs doktrini ağır basmıştır. O zamanlarda Çin kendini *Cennet Devleti, Dünyanın Merkezi* gibi rüyalara kaptırmuşken²⁰, Osmanlı İmparatorluğu da Batılıları sadece askeri alanda kendisinden üstün saymıştır²¹.

Siyasi açıdan bakıldığında, Çin ve Osmanlı Devleti, feodal ve otokratik bir yapıya sahiptir. Çin'i yüzyıllarca değişik hanedanlar yönetmişken, Osmanlı Devletini ise hep Osmanlı soyundan gelen kimseler yönetmiştir. İkisinde de İmparator mutlak yöneticidir ve onun denetimi bürokrasi ve seçkin sınıf dahil olmak üzere her kesim için geçerlidir. Tıpkı Osmanlı Devletindeki âyan veya toprak sahipleri gibi, Çin'de de toprak sahipleri ve köye dönmüş emekli bürokratlar, devlet ve eyalet halkı arasındaki aracı görevini üstlenmekteydi. Osmanlı Devletinde, Yeniçeri nüfuz sahibi iken, Mançu İmparatorluğu'nda "Baqi"²² (sekiz sancak) denilen imparatorun elit ordusu da bütün ayrıcalıklara

16 Xu Ji Lin, Cheng Dakai (许纪霖, 陈达凯), *Çin Modernleşme Tarihi (中国现代史)*, Shanghai San Lian Shudian (上海三联书店), 1995, s. 32.

17 Bernard Lewis, a.g.e, s. 32-33.

18 Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları (1838-1814)", *Milli Kültür*, Haziran, 1980, s. 32; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTK, Ankara, 1983, s. 217. Ziya Paşa'nın bu konudaki yorumu için bkz.; İlhan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, s. 837-838.

19 Harold M. Vinacke, *A History of the Far East in Modern Times*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1950, s.16 ; M.E. Yapp, a.g.e, s. 5-6

20 Frederic Wakeman, Jr., *The Fall of Imperial China*, The Free Press, New York, 1975, s. 111.

21 Mehmet Ali Kılıçbay, "Osmanlı Batılaşması", *T.C.T.A., C. I*, s. 148; Birol Emil, "Türkiye'de Çağdaşlaşma Meselesi ve Edebiyattaki Akisleri", *Türk Kültürü*, Kasım 1962, s. 261.

22 Baqi Sistemi: Mançular tarafından tatbik edilmiş olan ve vasıtasıyla savaşan erkeklerin ve ailelerinin farklı renklerde bayraklarla techiz edilen bölükler halinde guruplaştırıldıkları as-

sahipti. Baqi'ler de tıpkı Yeniçeriler gibi, zaman geçtikçe atalarının bıraktığı miras üzerinde yatıp cengaver ruhunu kaybetmiş ve savaşamaz hale gelmişlerdi. Örneğin; 1825 Yunan İsyanını Yeniçeri bastıramadığı için, Sultan Mahmut, Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın yardımıyla meseleyi çözmüştür²³; Çin'de ise 1851 yılında patlak veren Taiping İsyanı karşısında Mançuların Baqi ordusu aciz kaldığı için Mançu İmparatoru, istemese de, Çin asıllı bazı yerli valileri yerli milis kuvveti kurmaya mecbur bırakmıştır²⁴. İsyanı bastıran Çin asıllı valiler daha sonra ellerindeki askeri güçle birden bire nüfuz sahibi olmuşlardı.

Osmanlı Devleti ve Çin'in buldukları dünya ortamına gelince, Avrupa ülkeleriyle direkt karadan komşu olan Osmanlı imparatorluğu, Batı ile sürekli savaş halindeydi. Batıya uzak olan Çin ise, Rusya haricinde, daha Batılı güçlerle doğrudan çatışmaya girmediği için, Batının askeri üstünlüğünün farkına varmamıştı. Çin, ard arda çıkan isyanları dışarıdan müdahale görmeksizin bastırırken; Osmanlı İmparatorluğu, Rumeli'de Hıristiyan tebanın çıkardığı ayaklanmaları bastırırken, Batılı güçlerin müdahalesiyle karşılaşmakta ve zaman zaman toprak kaybetmekteydi. 1840 Afyon Savaşı'ndan önce Batılı güçlerin Pekin'de elçilik açma isteği reddedilirken, Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren, Batılı güçler kapitülasyonlar gereğince İstanbul'da temsilciler bulunduruyorlardı.

İki Toplumun Batı ile Olan Temasları ve Sonuçları

Çin'in Batı ile olan teması, çok eski çağlara dayansa da devamlı olmamıştır. Avrupalı denizciler Yeni Dünya'yı keşfetmeleriyle beraber, Uzakdoğu'ya açılmışlardı. Portekiz, Çin ile ticari ilişki kuran ilk ülke olsa da, Batı'nın Çin ile olan ciddi teması ancak 1840 Afyon harbinden sonra Çin'in kapısının silah zoruyla açılmasıyla gerçekleşmiştir ve bu tarihten itibaren Çin, Batı'nın askeri üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmış ve Çin'in Batılı güçlerce sömürülmesi süreci de böylece başlamıştır.

Çin'in yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını farkeden ileri görüşlü İmparatorun kardeşi Prens Kong, güçlü vezirlerden Zheng Guo-fan, Li Hong-zhang ve Chang Chih-tung, Wen Tung-ho gibi vali düzeyindeki modernleşmeden yana fakat düzeni bozmak istemeyen muhafazakar-yenilikçiler tarafından yaklaşık 30 yıl süren *kendini güçlendirme hareketi* başlatılmıştır. Bu hareketin pek sonuç vermediğini gören Kang Yu-wei, Liang Chi-chao gibi yenilikçi Çinli aydınlar, 1895 Japon-Çin harbinin yenilgisinin üzerinde durmuş, genç İmparatoru ikna ederek *Yüz Günlük Islahat* olarak tarihe geçen yenilikçi hareketi başlatmışlardı, ancak bu da müstebit bir hükümdar olan İmparatoriçe Cixi tarafından kanlı biçimde engellenmiş ve daha sonra İmparatoriçe

keri örgütlenme sistemi. "Baqi" Çince "sekiz bayrak" demektir. Mançular Çin'i idare ederken, Moğollar ve Çinliler bu sistem içine dahil edilmiştir.

24 Xie Jun-mei (谢俊美), *Zhengzhi Zhidu Yu Jindai Zhongguo(Siyasi Sistem ve Yakınçağ Çin, (政治制度与近代中国)*, Shanghai Renmin Chubanshe (上海人民出版社), 1995, s. 85-90.

Cixi *Yeni Düzen* adı altında gününü kurtarmaya çalışsa da, Mançu hanedanının 1911'de sona ermesini durduramamıştır.

Türklerin Batı ile olan teması Türklerin Akdeniz havzasına inmeleriyle başlamıştır²⁵. Ancak ister siyasi isterse kültürel alanda olsun Batı karşısında kendini üstün hisseden Osmanlılar, 1699 tarihli Viyana Bozgunu'nu takiben özellikle 1720'lerden sonra, askeri alanda Batı'yı örnek almaya başlamıştır. Gerek III. Selim'in başlattığı *Nizam-i Cedid* gerekse II. Mahmut döneminde askeri alandaki ıslahatlar ağır basmıştır. 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile beraber askeri alanda başlayan yenilik hareketleri ekonomik ve siyasal alana da yansımaya başlamıştır. Islahat hareketi II. Abdülhamit döneminde de devam etmiş ve 1908 yılına kadar birçok alanda gelişmeler olmuştur. 19.yüzyılda Batıdaki gelişmeler Osmanlı İmparatorluğunda yankılar uyandırmışsa da, ne yazık ki, iç dinamikleri açısından durgun²⁶ olduğu için, Osmanlı İmparatorluğunda büyük bir sıçrama yaşanmamıştır.

Bilindiği gibi, modernleşme tarihinde, *gelenekçi* ile *yenilikçi* arasında olan çatışma en çok göze çarpan gerginlik olarak öne çıkmaktadır. Önce modernleşen toplumlarda, bu tür çatışma birkaç nesil kadar devam etmiştir. 14.yüzyıldaki Rönesans döneminde bu tür çatışmanın filizlendiği ve daha sonra 17.yüzyıldaki Bilimsel Patlama devrinde ortaya çıktığı söylenmektedir. Çin ve Osmanlı Devleti gibi köklü kültürü olan toplumlar için, bu tür çatışmaların daha şiddetli ve daha uzun sürmesi kaçınılmaz olmuştur²⁷: Ya modernleşme ve/veya Batılılaşmaya direnilmiştir; ya da kendi gelenek ve hareket tarzını zamanla terketmiştir.

Bu konuda, Çin'in durumu çok özel bir niteliğe sahiptir. Çin'in geleneksel yapısı, ister yaptırım gücünde, isterse elit kesimine sağladığı statü ve imtiyaz konusunda olsun o kadar kuvvetlidir ki, 19.yüzyılın sonuna değin, modernleşme elit kesimce engellenmiştir.²⁸ Ancak, 20.yüzyıla gelindiğinde, çeşitli etkilere dolaylı Çin değişmeye mecbur kılınmıştır. Bu unsurların içinde, yabancıların denetimi altındaki liman bölgelerinde meydana gelen sanayi gelişmeleri²⁹, Batı'da eğitim gören talebelerin yurda geri dönmeleri, Batılı misyonerlerin

25 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I*, Selçuk Yay., Konya, 1966, s. 13.

26 Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e II", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu 21-26 Mayıs 1984 (Bildiriler)*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1990, s. 167.

27 Luo Rong-qu (罗荣渠), *Cong Xihua Dao Xiandaihua (Batılılaşmadan Modernleşmeye, Batılılaşmadan Modernleşmeye)*, Beijing Daxue Chubanshe (Beijing University Press), 1997, s. 33.

28 Li Chien-nung, *The Political History of China, 1840-1928*, D. Van Nostrand, New York, 1956, s. 44-46; Qi Ji-zhang (戚其章), "Jiawu Savaşı ile Çin'in Yakın Çağ Toplumsal Düşünce Dalgasının Gelişimi" (「甲午战争与中国近代社会思潮的发展」《东岳论丛》第四期), *Dong Yue Tartışma Dergisi*, S. 4, 1994, s. 6.

29 Chen-Qing, Li Gang, Qi pei-fang, a.g.e., s. 54.

açtıkları okullar³⁰ ve özellikle Japonya'nın başarılı modernleşme çabaları, Çin'de büyük yankı uyandırmıştır³¹.

Osmanlı İmparatorluğunun durumu Çin'inkine benzer. Osmanlı Devleti başlangıçta yeniliğe direnmiştir³². Fakat farklı düzlemlerde Osmanlı bürokrasisi yenilikçidir³³. Buna karşılık çevre *gelenekçidir*, yani Çin'dekinin tam zıddı. Kendisini İslam dininin koruyucusu olarak gören Osmanlı Türkleri, Batılıları kafir yani İslam dininin düşmanı olarak görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu için, Batılılaşma büyük ölçüde İslam geleneğini terketmek anlamına gelmekteydi. Kültür, ticari ilişkiler ve bulunduğu coğrafi konumu, Osmanlı Devletinde yaşayan Hıristiyan azınlıkların bakış açısının temelinde Batılı olmasına neden olmuştur. Batı ile sürekli temasta olan Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma hareketi Çin'den elli küsur yıl önce başlamışsa da, Çinliler gibi *savınma amaçlı* yaptıkları için, sadece yavaş ilerlemeler elde edebilmiştir.

Oysa, Japonya, bu gibi çatışmalardan çabuk kurtulmuştur, çünkü o, üst kültürünü, Çin'den ithal etmiştir. Japonya'da Çin'in ve Osmanlı Devleti'nin kültürü-

- 30 Yu Zi-xia (余子侠), "Yinyun Er Sheng De Jiaohui Jiaoyu (19.Yüzyılın Şartlarında Ortaya Çıkan Ruhban Eğitimi, [应运而生的教会教育])", *Dongfang Dergisi* (《东方》的一期), S. I, 1996, s. 33-37; Xu Wenxue (徐文学), "Zhongguo Jindai Chengshihua yu Chengshi Jindai Lunlue (Yakın Çağ Çin'de Kentleşme ve Kentin Yakınlaşması Hakkında Yorumlar, (中国近代城市化与城市近代论略)", *Xinhua Wenzhi* (《新华文摘》), 第五期), S. V, 1996, s. 61-64.
- 31 Japon modernleşmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.; Robert Ward -Dankwart A. Rustow, *The Political Modernization of Japan and Turkey*, Princeton University Press, 1964.
- 32 Metin Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 20; Hidayet Nuhuğlu, "Müteferrika Matbaası ve Bazı Mulahazalar ", *Osmanlı*, C. VII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- 33 Osmanlı yenileşme süreci hakkında geniş bilgi için bkz.; Bernard Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey", *Cahier d' Histoire Mondiale*, Vol. I, No. 1, 1975, s. 108-109; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 12 Rustow, a.g.e., s. 355; Kuran, a.g.m., s. 492; Lewis, a.g.m., s. 109; Hidayet Nuhuğlu, "Müteferrika Matbaası ve Bazı Mulahazalar ", *Osmanlı*, C. VII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 222; Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2. Bs., Ankara, 1997, s. 12-13; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 21; Kılıçbay, a.g.m., s. 148; R.L. Chambers, "The Civil Bureaucracy: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, (Ed.) R.E. Word- D.A.Rustow Princeton Univ.Press, New Jersey, 1964, s. 304-306; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yay., 2. Bs., İstanbul, 1998, s.167; Metin Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1973, s. 20; Yanardağ, A. Faruk- İlker Yalçın, " Modernizasyon", *Kitap Dergisi*, Mart 1989, S, 25, s. 7 ; Kılıçbay, a.g.m., s. 148; Birol Emil, "Türkiye'de Çağdaşlaşma Meselesi ve Edebiyattaki Akisleri", *Türk Kültürü*, Kasım 1962, s. 261; Tunaya, a.g.e., s. 22; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara, s. 61-62, 65-66; Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* 2, Remzi Yay., İstanbul, 1985, s. 512; Yaşar Yücel & Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, cilt IV, TTK, Ankara, 1992, s. 247; Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşüncü Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, 1981, s. 18; Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları, 100 Temel Eser*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 19; Halil İnalcık, " The Nature of Traditional Society: Turkey ", *Political Modernization in Japan and Turkey*, (Ed.) R.E. Word- D.A.Rustow , Princeton University Pres, New Jersey, 1964, s. 55, 59.

rüne kıyasla çeşitlilik fazladır. Kendi kültürleri dışarıdan getirildiği için, askeri alanda boy gösteren devlete hemen yetişme çabasına girmişlerdir. Japonya'nın pre-modern siyasi yapısı çok güçlü olmakla beraber yenilikçi lider tabakasına kavuştuktan sonra hemen sıçrama yapabilmişlerdir³⁴.

Kısaca özetlersek, modernleşme tarihinde, Mançu Çin ve Osmanlı Türkiye'si gibi uzun süre siyasi anlamda bir acizliğe uğrayan devletler hemen yok sayılacak kadar azdır. Çin, Japonya ve Rusya gibi, Osmanlı İmparatorluğunun da güçlü bir merkezi yönetime sahip olma tarihi oldukça uzundur. Ancak, 17. yüzyıldan sonra, Osmanlı Devleti, merkezi yönetimin zayıflamasıyla beraber, *Avrupa'nın Hasta Adamı* olarak anılmaya başlanmıştır. Bir çok konularda Osmanlı Devleti'nin düşüşü, Çin'ininkine tıpatıp benzemektedir: Daha önce de belirtildiği gibi ikisi de Avrupalı güçlerin silah zoruyla eşitsiz anlaşmalara imza atmışlar, mali ve vergi denetim haklarını yitirmişler, liman ve bir kısım toprağın koparılmasına direnememişlerdir. Fakat, bazı önemli konularda sergiledikleri farklı tutumlar da göze çarpar niteliktedir. Mançu Çin İmparatorluğu, birkaç sınır bölgesi hariç, siyasi iktidarını yürütmesinin ötesinde kültür konusunda da hakim idi. Osmanlı İmparatorluğunda ise, uzun süre Avrupalı milliyetçilikten etkilenen gayrimüslim unsurlar, teker teker bağımsızlığını kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılması sürecinde, Genç Osmanlılar ve Jön Türklerin çabalarının dışında, imparatorluğun tekrar birleştirilmesine yönelik güçlü bir dinamik istek olmamıştır.

İki Toplumun Aydın Kesiminin Tepkileri

19. yüzyıl ile 20.yüzyılın başları arasında geçen süreçte Çinli aydın ve devlet adamları Mançu Çin'i kurtarmak için üç önemli harekete teşebbüs etmişlerdir. Bunlar; "*Kendini Güçlendirme Hareketi (Ziqiang Yundong)*"³⁵ (1860-1894), *100 Günlük İslah Hareketi* (1895-1898) ve *Meşrutiyet Hareketi* (1905-1911) olarak adlandırılır. Bunların içinde kayda değer olanı *Kendini Güçlendirme Hareketi'*dir. Çünkü 30 yıl süren bu hareket Çin'in erken modernleşme serüveninde önemli bir yer teşkil etmektedir. İmparatorluğu güçlendirmek ve dağılmasını önlemek amacıyla benzer bir süreç Osmanlı İmparatorluğunda yaşanmıştır: *Nizam-ı Cedid* (1789-1807), *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*³⁶ (1865-1876) ve *Jön Türkler* (1889-1908).

Çinli aydınlar ve Osmanlı aydınları ıslahat hareketini yürütürken, toplumdaki yerli kültürün bünyesinde barındırdığı temel değerlerini, uygulamalarını ve kurumlarını koruyarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu tercih kolayca anla-

34 Bu konudaki detaylı analiz için bkz.; Robert Ward- Dankwart A. Rustow, a.g.e.

35 Bundan böyle *kendini güçlendirme hareketi* olarak adı geçecek olan bu yenileşme hareketi, Çin'de *Yangwu Yundong*"(Ecnebi Hareketi) olarak da anılır.

36 Temin edilen Çince kaynakların kıtlığından ve ulaşılan Çince kaynaklar ağırlıklı olarak Çin'i çağ atlatıran *Kendini Güçlendirme Hareketi* dönemi ile ilgili olduğundan dolayı, verimli bir karşılaştırma yapılabilmesi için Tanzimat dönemi ona denk olarak seçilmiştir.

şilabileceği gibi Batılı olmayan elitler arasında popüler sloganlar ortaya çıkmıştır. Örneğin; Çin'deki "Zhongxue Weiti, Xixue Weiyong" (Çin bilimi temel olarak korunmalı, Batı bilimi ise pratik amaç için öğrenilmeli) felsefesidir³⁷. Bu sloganın Japon versiyonu ise "Japon ruhu, Batı tekniği"dir³⁸. Benzer durumlar Osmanlı Devleti'nde de söz konusudur. Osmanlı Devleti'nde daha önceki reformlar, çok kez yeni bir şey olarak değil; eski uygulamaya bir dönüş olarak takdim edilmiştir. Çünkü Peygambere atfedilen bir söze göre, "en kötü şeyler yeniliktir, her yenilik bir bid'at, bir günahdır ve her günah cehennem ateşine götürür."³⁹denilmektedir. Tanzimat Fermanı da kudretli ve canlı geçmişe saygılı atıfla başlar, fakat devamla, imparatorluğa iyi bir idarenin yararlarını sağlamak için açıkça yeni kurumlar kurulmasının gerekliliğinden söz eder⁴⁰.

Kendini Güçlendirme Hareketi 1860'da başlayarak⁴¹ 1894 yılına kadar sürmüştür ve neredeyse Mançu Çin'in son döneminin büyük kısmını oluşturmaktadır. Ağırlıklı olarak askeri ve iktisadi alanlarda yenilikler getiren⁴² ve 30 yıl süren bu hareket içinde devlet adamları ve aydınlar çok önemli rol almışlardır. Bunların içinde Feng Gui-fen⁴³, Guo Song-tao⁴⁴, Prens Yi Xin⁴⁵, Zeng Guo-fan⁴⁶, Li Hong-zhang⁴⁷, Ding Ri-chang⁴⁸, önde gelenlerdir.

- 37 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Qi Qi Zhang (戚其章), "Cong Zhongben Dao Zhongti Xiyong ('Çin Bilimi Temel İlkeleri İçin, Batı Bilimi Yardımcı Amaç İçin' Anlayışından 'Çin Bilimi Vücut Olmalı, Batı Bilimini Pratik Amaç İçin Öğrenmeli' Düşüncesine Geçmek, (从本西末到中体西用)", *Çin Toplum Bilim Dergisi* (《中国社会科学》第一期), S. 1, 1995, s. 186-198; ayrıca bkz.; Guo Yin (郭莹), "Seçkinler ve Çin'in Yakın Çağ Süreci (精英人物与中国近代化进程)", *Bilim Dergisi* (《学术月刊》第一期), S. 1, 1994, s. 67; Sun Guang De (孙广德), *Mançu Hanedanı Son Dönemi Geleneği ile Batılılaşma Üzerindeki Tartışmalar (晚清传统与西化的争论)*, Tayvan Shangwu Yinshuguan (台湾商务印书馆), 1982, s. 160-172; ayrıca bkz.; Joseph R. Levenson, *Confucian China and Its Modern Fate*, University of California Press, 1968, s. 59-78.
- 38 Eda Kie (依田意家), *Rizhong Liangguo Xiandaihua De Bijiao Yanjiu (Japon ve Çin Modernleşmesinin Karşılaştırılması, 日中两国现代化比较研究)*, Çev. Bian Li-qiang (卞立强等译), Beijing Daxue Chubanshe (北京大学出版社), 1997, s. 39.
- 39 Lewis, "Some Observation on the Significance of Heresy in the History of Islam", *Studia Islamica* 1, 1953, s. 52 v.d.
- 40 Lewis, a.g.e., s. 108.
- 41 Ting-Yee Kuo - Kwang-Ching Liu, "Self - Strengthening: the Pursuit of Western Technology", *The Cambridge History of China, vol 10, "Late Ch'ing, 1800-1911, Part I*, Ed. John King Fairbank, Cambridge University Press, s. 491.
- 42 Qi Qi-zhang (戚其章), "Jiawu Savaşı ile Çin Yakın Çağ Toplumsal Düşünce Dalgasının Gelişimi", s. 8
- 43 Görüşleriyle Kendini Güçlendirme Hareketi'nin temellerini atan Çinli bilim adamı ve devlet görevlisi, Feng Gui-fen (冯桂芬) hakkında daha geniş bilgi için bkz.; *Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1987, s. 501.
- 44 Guo Song-tao (郭嵩涛), (1818-1891), Batıyı iyi tanıyan bir Çinli aydın olarak Mançu Hanedanı'nın ilk Londra Büyükelçisi olarak görev almıştır.
- 45 Prens Yi Xin (奕訢), (1833-1898), İmparator Dao Guang'ın altıncı oğlu ve Mançu hanedanının iktidarını yeniden canlandırma ve onurunu yabancı saldırılar karşısında yeniden kazanma teşebbüsleri ile temayüz etmiş önemli şahsiyet. 1860 yılında müsteveli Britanya güçleri ile Pekin konvansiyonu'nu sürgündeki kardeşi İmparator Xian feng adına müzakere et-

Çinli aydınlar ve devlet adamları, Batı mekanizmalarını taklit ederek Çin'in pozisyonunu kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. Kendini Güçlendirme Hareketi denilen ıslah hareketinin felsefesi ise; Batı bilimini, buharlı gemilerini, silahlarını ve teknolojisini, Konfüçyüsçü değerleri tahrip etmeden korumak ve bu değişimden yararlanmaktır. Başka bir deyimle, bu felsefe "esas ve temel konularda Çin bilimi, pratik konularda ise Batı bilimi ve tekniğinin hedef alınmasını" savunan bir felsefeydi. Bunların içinde önde gelen Feng Gui-fen anılan felsefenin ateşli savunucusuydu, Feng, "dünyadaki her bir devlet birbiriyle bağlantılıdır. Bunların içinde bazısının zengin ve güçlü hale gelmesinin nedeni en iyi olanı yapmasındadır. Çin kendi geleneksel düşünce yapısını temel alarak, güçlü devletlerin tekniğinden faydalandığı zaman, daha da iyi olmaz mı?"⁴⁹ diyerek dünyadaki güçlü devletlerden örnek alınması gerektiğini savunarak, "biz gerçekten Batı ile kıyaslanacak durumda değiliz. Onlar devlet olarak ufak olmasına karşın güçlüdür, biz ise dev bir devlet olarak güçsüzüz, bu da birçok nedenden kaynaklanmaktadır: teknik, verimli toprak, hükümdar-halk ilişkisi, güvenilirlik gibi konularda, biz Batının çok gerisindeyiz. Eğer padişah eski gelenek ve göreneklerde reform yaparsa, Batının gerisinde kalmayacağız."⁵⁰ diyerek uyarıda bulunmuştur⁵¹.

meye çağırıldı. 1861 yılında İmparatorun dul eşi Cixi'ye danışman ve yeni oluşturulan Bütün Yabancı Ülkelerle İlişkilerinden Sorumlu Başkanlığının lideri oldu. Bu görevi 1884 yılına değin sürdürmüş, bilahare 1894 yılından 1898 yılına değin tekrar ifa etmiştir.

- 46 Zeng Guo-fan (曾国藩), (1811-1872), Çinli devlet adamı ve askeri önder. Taiping Ayaklanması'nın bastırılmasında önemli rol oynamıştır, daha ayrıntılı bilgi için bkz: *Annals Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 1987, s. 558.
- 47 Li Hong-zhang (李鸿章), (1823-1901), Mançu Çin son dönemindeki eyalet valisi ve en meşhur diplomatıdır. 1860 larda, Zeng Guo-fan'ın önderliğinde başlatılan Taiping isyancılarını bastırma operasyonlarında ünlenmiş ve daha sonra 1870 ve 1880'lerde, Çin'de demiryolu, telgraf hattı, gemi taşımacılık ve silah alım konularında baş rol oynamıştır.
- 48 Ding Ri-chang (丁日昌), (1823-1882), Batıyı iyi bilen ve ilk Çin deniz kuvvetlerinin kurulmasına önemli katkıda bulunan üst düzey bürokrattır.
- 49 Feng Gui-fen (冯桂芬), *Jiaobinlu Kangyi (Jiaobin Salonundan Protesto, 校邠庐抗议)*, Ju Feng Fang Versiyonu, 1897, s. 69.
- 50 Feng Gui-fen, a.g.e., s. 71; Batı'dan örnek alınması konusunda düşüncesi için ayrıca bkz.; Wang Shou-nan (王寿南), *Zhongguo Lidai Sixiangjia (Eski Çin Düşünürleri)*, C. 42, Taiwan Shangwu Yinshuguan, (Taiwan商务印书馆), 1987, s. 28-35.
- 51 Kendini Güçlendirme Hareketinin diğer fikir adamlarının görüş için bkz. Teng -Jong King Fairbak, *China's Response to the West: A Documentary Survey*, s. 54-55; Guo Ting-yi (郭廷以) (Ed.), *Guo Song-tao Xiansheng Nianpu (Bay Guo Song-tao Vakayiname, 郭嵩焘先生年谱)*, Vol. I, Zhongyang Yanjiu Yuan, Taipei, 1921, ss. 37-38; Yangzhi Shuwu Wenji, (Bilim Öğrenim Kitapevi Eser Koleksiyonu, 蓉知书屋文集), Vol. II, s. 1-2; Wu Peng-yi (吴鹏翼), "Zhongguo Xinadaihua Yundong De Yishi-guo Song-tao De Yanwuguan (Çin Modernleşme Hareketinde Rol Alan Değişik Şahıslar-Guo Song-tao'nun Batılılaşma Düşünceleri, 中国现代化运动的异士-郭嵩焘的洋务观)", (Ed.) Zhou Yang-shan, Yang Su-xian (周阳山, 杨肃献), *Jindai Zhongguo Sixiang Renwulun-Wanqing Sixiang (Yakınçağ Çinli Düşünürler - Mançu Hanedanı Son Dönemi Düşünceler, 近代中国思想人物论-晚清思想论报公司)*, Taipei, s. 281; Li Guo-qi (李国祁), *Jindai Zhongguo Zhengzhi Sixiang Lunwenji (Yakınçağ Çin'in Siyasi Düşüncesi Hakkında Tez Koleksiyonu, 近代中国政治思想论文集)*, Guoli Bianyi Guan, Taipei, 1999, s.25; *Jindai Zhongguo Dui Xifang Ji Lieqiang Renshi Ziliao Huibian (Yakınçağ*

1861-1894 yılları arasında etkili olan *Kendini Güçlendirme Hareketi*'nin elde edilen başarılarından, en önemli olanları özetle aşağıdaki gibidir⁵²:

- Yabancı Devletlerle İlişkilerinden Sorumlu Başkanlığın kurulması ve yabancı dil okullarının açılması,
- Jiang-nan Üretim Genel Müdürlüğü ile Nanjing Silah Fabrikasının kurulması,
- 120 çocuk öğrencinin dört ayrı dönemde Batılı teknikleri öğrenmeleri amacıyla ABD'ye gönderilmesi⁵³,
- Fuzhou Askeri Tersaneninin inşaa edilmesi ve gerekli elemanların temini amacıyla İngiltere ve Fransa'ya öğrenci gönderilmesi; Kara ve Deniz Harp Okullarının Tianjin'de kurulması; Beiyang Donanmasının kurulması,
- Kumaş ve demircilik fabrikalarının kurulması, madenciliğin geliştirilmesi,
- Batıdan bol miktarda silah satın alınması
- Hükümetin denetiminde tüccarların sermayesiyle ticaretin geliştirilmesi
- Posta ve telgrafın Çin'e getirilmesi

Yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler ilk bakışta çok etkileyici gelse de, bunlar Çinli aydın kesiminin modernleşmeye yönelik yaptığı yüzeysel teşebbüsler olarak kabul edilmektedir. Çünkü Mançu hanedanını kurtarmaya yönelik

Çin'in Batı ile Büyük Güçler Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Kaynakların Koleksiyonu, *近代中国对西方及列强认识资料汇编, 第一辑*, C. I, s. 600-601; Guo Ting-yi (郭廷以), *Jindai Zhongguo Shigang* (Yakınçağ Çin Tarihi Özeti, *近代中国史纲*), Vol. I, Hong Kong Zhongwen Daxue Chubanshe, 1980, s. 190-191; Tongzhi Chao Chouban Yiwu Shimo, (*İmparator Tongzhi Devrinde Barbarlarla Olan İlişkiler Hakkında Vesikalar, 同治朝筹办夷务始末*), Vol. 25, s. 1. Zeng Guo-fan'ın "kendini güçlendirme hareketi"ndeki çalışmaları için bkz.; Zeng Guo-fan (曾国藩), *Neijing* (*Kendini Geliştirme Felsefesi, 内经*), (açıklamasıyla modern Çinceye aktaran) Sima Lieren (司马烈人), *Zhongguo Huaqiao Chubanshe* (中国华侨出版社), Beijing, 2000, s. 187-194; *Zeng Guo-fen Quanj* (*曾国藩全集*), Yuelu Shuju chuban (岳麓书局出版), 1987, İkinci Layiha, s. 1272; *Zeng Wen Zheng Gong Quan Ji: Qiu Que Zhai Lei Cao*, (*Zeng Guo-fen'in Bütün Eserleri: Qiuque Salonunda Yazılan Günlüğü, 曾文正公全集: 求阙斋日记类钞*), C. I, s. 55; Li Hong-zhang Zouyi, (*Li Hong-zhang'ın Layihası, 李肃毅伯(鸿章)奏议*), Vol. II, İmparator Tongzhi Dördüncü Yılı 1 Haziran; *Li Wen Zhong Gong Quanj*: *Pengliao Hangao* (*Li Hong-zhang'ın Bütün Eserleri: Dost ve Meslektaşlarla Mektuplaşma, 李文忠公全集: 朋僚函稿*), Vol. I, s. 20; K.C.Liu, "Li Hung-chang in Chili: The Emergence of a Policy, 1870-1875", Ed. Feuerwerker, Murphey-Wright, *Approaches to Modern Chinese History*, s. 68-104.

52 Immanuel C.Y.Hsü, *The Rise of Modern China*, Oxford University Press, 1970, s. 282-287. Askeri ve sivil sanayi alanlarda edinilen başarılar için bkz.; Luo Rong qu (罗荣渠), *Xian Dai Hua Xin Lun* (*Modernleşme Hakkında Yeni Teori, 现代化新论*), 4. Baskı, Beijing Daxue Chubanshe, 1998, s. 284-286.

53 Bu konuda geniş bilgi için bkz.; Sun Guang-de, a. g. e. , s. 62-64; Guo Yin, a.g.m, s. 69; Jonathan D. Spence, *The Search For Modern China*, Second Edition, W.W.Norton & Company, New York, London, 1999, s. 218.

Kendini Güçlendirme Hareketi⁵⁴, ateşli silah, gemi, makine, ulaştırma ve iletişim, madencilik ve hafif sanayi alanlarıyla sınırlı kalmıştır. Kendini Güçlendirme Hareketi'yle Çinli devlet adamları Batı mekanizmalarını taklit ederek Çin'in pozisyonunu kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. Kendini Güçlendirme Hareketinin felsefesi ise Fairbank'a göre, Batı bilimini, buharlı gemilerini, silahlarını ve teknolojisini, Konfüçyüsçü değerleri tahrip etmeleri ve yıkmaları şöyle dursun, bu değerlerin korunmasında kendilerinden yararlanmaları bile mümkün şeyler olarak kabul eden, çok cazip gözükten, ama aslında içi boş bir felsefedir⁵⁵. Çince'de "Zhongxue Weiti Xixue Weiyong " olarak geçen felsefe "esas ve temel konularda Çin bilimi, pratik konularda ise Batı bilimi ve teknolojinin hedef alınmasını" savunan bir felsefeydi. Oysa, zaman geçtikten sonra anlaşılmıştır ki; savaş gemileri ve dokuma makineleri bir yere girip, etkisini gösterdikten sonra, bu etki sadece pratik alanlarda kalmayıp, makine ve teknolojiyle kendi felsefelerini ve diğer etkilerini de beraberinde getirip yerleştirmektedir.

Ne var ki, 1860-1900 döneminin Çinli aydın ve devlet adamları, Çin'in hem modernleşmesinin hem de eski gelenekçi yanlarını korumasının mümkün olacağı gibi sonu boş ve hüsrana uğramaya mahkum bir düşünceye saplanmak kaderinden kendilerini kurtaramamışlardır. Böylece, başkasına benzemeden kendi-kendini güçlendirme felsefesiyle yola çıkmışlar ve değişime sadece Batının silah ve makinalarını almakla başlamışlarsa da, çok geçmeden kendilerini dönüşü olmayan bir yolda bulmuşlardır: Batıdan alınan her şey kendinden sonra daha başkalarının da alınıp Çin'e getirilmesini gerektirmiş, Batı makinalarının ardından Batı teknolojisine, Batı teknolojisinin ardından ise Batı teknik bilimine, ve Batı sosyal bilimlerine de kapıları açmak şart olmuştur. Batı'dan alınan yeni fikirler, Çin toplumundaki geleneksel kurumların değiştirilmesiyle başlamış ve en sonunda da, devletin kuruluşunda ıslahat yoluyla değişim yapmak demek olan *Anayasal Monarşi* rejimine hazırlayarak bunun sonrasında kökten bir kuruluş değişikliği ile cumhuriyet rejiminin kurulmasını hazırlayan 1911 İhtilâlinin gelişini hızlandırmıştır.

Osmanlı Devletinin yenileşme hareketine gelince, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile Tanzimat hareketi⁵⁶ başlamış bu harekete Mustafa Reşit Paşa ve onu izleyen Âli Paşa, Fuat Paşa ve Sadık Rifat Paşa gibi devlet adamları öncülük etmişlerdi. Oysa Tanzimat'a kadar yeniliklerin öncülüğünü padi-

54 Wang Er-min (王尔敏), "Wanqing Xinzheng De Xin Pingji (Mançu Hanedanı Son Döneminde Gerçekleştirilen Yeni Siyaset Hakkında Değerlendirmeler, 晚清新政的新评价)", *Lishi Yuekan (历史月刊)*, Sayı 10, Taipei,, 1995, s. 57, 59.

55 J.K. Fairbank, *Çağdaş Çin'in Temelleri 1840-1950*, Çev. Ünsal Oskay, Doğan Yay., Ankara, 1969, s. 170.

56 Ülken'e göre, Tanzimat, Karlofça Antlaşmasından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun peşe uğradığı bir dizi askeri yenilgilere son vermek için başlatılan teşebbüslerin sonucudur. Bkz.; Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri ", *Tanzimat II*, İstanbul, 1999, s. 757.

şahlar yapmaktaydı. Ancak bu durum 1860'lardan itibaren değişecek ve Batılılaşma hareketinin öncülüğünü aydınlar ele alacaklardır.

II.Mahmut ile Sultan Abdülmecid dönemlerinde meydana gelen ve bütün olayların içinde yer alan hariciye nazırı ve altı kez Sadrazam⁵⁷ olan Tanzimat hareketinin mimarı Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat'ı tarif ederken, onu ileride büyük gemi yapabilecek bir tersaneye benzeterek, "Tanzimat –ı Hayriyye, Sarayburnu eteklerinde temeli atılmış mütevazı bir tersanedir...belki bir balıkçı teknesi inşâ edebileceğimiz dahi meşkûktur. Lakin tersane lazımdır. Biz bu işin lüzumunu farketmişizdir. Halefimiz, teknenin demirlerini, ağacını, bezini temin edecek, ustaları yetiştirecektir..." demektedir⁵⁸. Reşid Paşa, Batı hakkındaki düşüncesini, aynı zamanda Türkiye ile Düvel-i Muazzama arasındaki farka değinirken, "Evropa ve bilhassa dünya ahvali şunu gösteriyor ki, yakın bir gelecekte dünya haddinden ziyade küçülecek, ilk nüminelerini şurada burada görmeğe başladığımız fennî ve sımai keşif ve icatlar, gerek ictimai hayatta ve gerekse askeri ve siyasi umurda hayli tebeddülâta sebep olacaktır. Âcizâne, böyle esaslı inkılâpların eşliğinde, devlet-i aliyye'nin fikri, ictimai, askeri, ilmi ve siyasi seviyesi endişe vericidir...Aklımın yettiği kadarınca...Evropa ailesinin lâakal mütevazı bir ferdi olabilmek gayesiyle bazı tedabir ve islahata tevessül ettik: bunların kâfi ve vâfi olmadığı, olamayacağı âşikârdır, bedâhat kabildendir...Bugün milletlerin kaderi denizlerde çiziliyor...Bizim donanmamızın hâli malumdur...Şimdi Britanya krallığının, Frenk ve Rusyalı kafirin donanmasına bakınız: Dünyanın bütün denizlerinde devriye halindedirler. Donanmayı hümmâyunumuz ise bırakalım bahr-i siyahı, Marmara'da dahi inzibatı teminden neredeyse âcizdir...Sırf donanmaya bakarak, aradaki müthiş farkı idrak etmek mümkündür." ⁵⁹ diyerek Tanzimat'a neden gerek duyulduğunu ve Türkiye ile Avrupa arasındaki askeri konularda giderek artan uçurumu üzüntüyle dile getiriyordu. Reşid Paşa, uluslararası ilişkilere gelince, güzel konuşma değil, donanma, kuvve-i askeri, kuvve-i iktisadiyye ve ilmiyyenin belirleyici unsurlar olduğunu vurgulayarak, bunun çözümünün modern mektep ve Batı bilimi ile donatılmış modern ordunun kurulmasında olduğunu söylemektedir⁶⁰.

57 Cavit Baysun, "Mustafa Reşit Paşa", *Tanzimat II*, İstanbul, 1999, s. 723-746.

58 Ahmed Turan Alkan, "Röportaj: Reşid Paşa Savunuyor", *Türkiye Günlüğü*, S. VIII, Kasım 1989, s. 16.

59 Alkan, a. g. m. , s. 16.

60 Alkan, a. g.m., s. 16-17; Ercüment Kuran'a göre, Reşid Paşa'nın icraatındaki en zayıf nokta eğitimin ihmal edilmesidir. Bkz: Ercüment Kuran, " Türk Çağdaşlaşma Tarihinde Tanzimat'ın Yeri ", *Türkiye Günlüğü*, S. VIII, Kasım 1989, s. 66; Tanzimatın diğer mimarının görüşleri için bkz.: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yay., Burhaneddin Matbaası, 1942, s. 109; Fuat Andıç - Süphan Andıç (yay. haz.), *Sadrazam Âlî Paşa: Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 64; Roderic H. Davison, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, The Isis Press, İstanbul, 1999, ss. 57-58; Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması...*, s. 144; Mehmed Sadık Rifat, *Müntehabât-ı Âsâr*, İstanbul: *Tatlıoğlu Dönüşçüyan*, 1873-1874, VII, s. 67, VIII, s. 38, 44, 58, zikreden: Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin...*, ss. 209-210; Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları (İktel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine)*, Ankara, 1996, s. 86; Ercüment Kuran,

1839-1876 arasında gelişen *Tanzimat Hareketi*'nin getirdiği yenilikler özetle aşağıdaki gibidir:

- Tanzimatçılar Sultan II. Mahmut'un ordu ve sarayın ihtiyacını karşılamak amacıyla başlattığı devlet eliyle fabrika kurma politikasını devam ettirerek ülkeye birçok tesis kazandırmışlardı, örneğin; 1840 yılında Selimiye'de şayak* fabrikası, 1840'lı yıllarda 200 işçi kapasiteli ordunun kumaş ve fes ihtiyacını karşılamak üzere İzmir Çuha Fabrikası kurulması, 1845'de Hereke Fabrikası, 1850'de Bakırköy'de Basmahane kurulması⁶¹,
- Osmanlı esnafını kalkındırma amacıyla sergi açılması, İslah-ı Sanayi Komisyonunun kurulması ve iş piyasasında ihtiyaç duyulan kalifiye eleman yetiştirmek için sanayi mekteplerinin açılması⁶²,
- İnsan haklarının Türkiye'de yaygınlaşması, örneğin müsadere kaldırılmış, kölelik yasaklanmıştır⁶³,
- I.Meşrûtiyet ve parlamentosuna miras olacak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulması⁶⁴, Müslüman ve gayrimüslim cemaat temsilcile-

Türk Dünyası El Kitabı, C. I, 2. Bs., Ankara, 1992, s. 499; Roderic H. Davison, *Reform In The Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1963, s. 187-188; Enver Ziyal Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK, Ankara, 1988, s. 302; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim, 1998, s. 18-19; Tefik Ebüzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. I, 1873, s. 87; Recai Galip Okandan, *Anıme Hukukumuzun Anahatları*, Birinci Kitap, İstanbul, Hukuk Fakültesi Yayını, 1971, s. 120.

- 60 Ülken, a.g.m., s. 760; Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Ankara, 1938, s. 74; Namık Kemal, *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiyye*, İstanbul, 1327, s. 264; Cemil Meriç, "Batılılaşma", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 237; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979, s. 107; Seyit Kemal Karaalioglu, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İstanbul, 1978, s. 259; Birol Emil, "Tanzimatın Büyük İdealisti: Namık Kemal-Eserinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet-Medeniyet-İrade", *Türkiye Günlüğü*, S. VIII, Kasım 1989, s. 33; Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 66; Recai Galip Okandan, *Anıme Hukukumuzun Anahatları*, Birinci Kitap, İstanbul, Hukuk Fakültesi Yayını, 1971, s. 118-120; İ. Ye. Petrosyan, "XIX. Asır Osmanlı İmparatorluğunda Reform Hareketi: Gelenek ve Yenilik", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumunu*, Ankara, 31 Ekim- 3 Kasım 1989, s. 23; Muzaffer Tufan, "Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumunu*, Ankara, 31 Ekim- 3 Kasım 1989, s. 155; Ahmet Bedevi Turan, *İnkılap Tarihiniz ve İttihad ve Terakki*, İstanbul, Tan Matbaası, 1948, ss. 25-26; Halil İnalçık, "Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı", *Doğu Batı*, S. 5, 1998, s. 14.

* Şayak, kaba dokunmuş, bir çeşit yün kumaşı ifade eder.

61 Rifat Önsoy, "Tanzimat ve Sanayi", *Türkiye Günlüğü*, S. VIII, Kasım 1989, s. 42-45.

62 Önsoy, a. g. m. , s. 46-48.

63 Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2. Bs., Ankara, 1997, s. 37.

64 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1968)*, TTK, Ankara, 1994.

rinin katıldığı Vilâyet, Liva ve kaza meclislerinin kurulmasıyla demokrasinin temelleri atılmıştır⁶⁵,

- 1868'de modern bir eğitim sağlama manasında ilk ciddi deneme olan Galatasaray Sultanisi açılmıştır⁶⁶,
- Dahiliye, Hariciye, Bahriye, Adliye, Maliye, Ticaret, Ziraat, maarifi umumi ve Nafia Nezaretleri kurulmuştur⁶⁷,

Yukarıda anlatıldığı gibi, Tanzimatçılar, asırlarca süregelen geleneksel yapıyı kırarak toplumsal sorunları çözmeye yönelmişlerdir. Tanzimat ile birlikte bazı yenilikler kaçınılmaz olarak meydana gelmiştir. Anılan reformlar Sultanun da içinde bulunduğu yüksek devlet adamları önderliğinde gerçekleştirilmekteydi. Bu sebeple Tanzimat ile girilen hukuk, idari sistem ve eğitim gibi sosyal alanlardaki yeniliklerin⁶⁸ tabandan, yani halkın en azından geniş bir kesiminden gelen talepler sonucu gerçekleştirildiği söylenemez. Bir başka deyişle Tanzimat'ı tabandan gelen bir değişim baskısı sonucu ortaya çıkan yeni toplumsal durum olarak değil yüksek devlet yöneticileri öncülüğünde yürütülen bir devleti onarma, yenileşme çabası olarak değerlendirmek gerekir⁶⁹. Tanzimatın getirdiği bütün yenilikler eski müesseselerin yanbaşıında onlara yabancı ve uzun müddet birbirine kapalı yeni müesseselerin doğmasına sebep olmuştur⁷⁰. Ancak herşeye rağmen, Tanzimatçıların Batı'yı taklit ederek getirdiği yenilikler yüzeysel olsa da, özellikle hukuki ve eğitim anlamında daha sonra gerçekleştirilen ıslahat hareketlerinin temelini oluşturmuştur.

Çinli ve Osmanlı aydın ve devlet adamları, Batıya kaptırdığı üstünlüğü tekrar elde etmek için yoğun fikir üretmişlerdir. Bunların içinde, devlet adamları Zeng Guo-fan, Li Hong-zhang, Yi Xin ve Ding Ri-chang, Mustafa Reşit Paşa, Âlî Paşa, Fuat Paşa, Sadık Rifat Paşa; aydınlar kesimden Feng Gui-fen, Guo Song-tao, Namık Kemal, Ziya Paşa en başta gelenlerdendir. Bu kişiler, Batılılaşmaya çabalarken, ortak gayeleri çökmekte olan imparatorluklarının dağılmasını önlemektir. Bu açıdan bakıldığı zaman bu çabalar kısmen de olsa başarılı olmuşlardır. Çünkü onlar kendi imparatorluklarının dağılmasını geciktir-

65 Kuran, a. g. e. , s. 37.

66 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 1996, s. 121.

67 Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa, İstanbul, 1999, s. 7.

68 Ekrem Üçyiğit, " Akdeniz Medeniyetleri Tarihinde Tanzimat ", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 31 Ekim- 3 Kasım 1989, s. 11; Muzaffer Tufan, " Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumdaki Çağdaşlaşma Hareketi ", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 31 Ekim- 3 Kasım 1989, ss. 155-156.

69 İlyas Doğan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, *Bildiriler*, (Yay. Haz.: Alaaddin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan), Konya, 2000, s. 489.

70 Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri ", *Tanzimat II*, İstanbul, 1999, s. 761.

miş, daha da önemlisi ileride kurulacak cumhuriyetlerinin temelini bilinçsiz de olsa atmışlardır.

Kendini Güçlendirme Hareketi'nin mimarlarından Zeng Guo-fan, Li Hong-zhang ile Tanzimat Hareketinin baş aktörleri Âlî Paşa ve Fuat Paşa arasında kıyaslama yapıldığı zaman, çarpıcı noktalar ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bunların hepsi ıslahatı gerçekleştiren Sadrazam düzeyinde devlet adamlarıdır. Zeng ile Li, kendi emrinde ordu bulduran güçlü eyalet valileri iken, Âlî Paşa ve Fuat Paşalar, padişaha rağmen, Osmanlı İmparatorluğunu fiilen yöneten kişiler olmuşlardır. Konfüçyüs doktrinine sınıksız bağlı olan Zeng ve Li, Âlî Paşa ve Fuat Paşa gibi Batıya eşit ve objektif gözle yaklaşmaya çalışmışlardır. Ancak her konuyu Konfüçyüs felsefesiyle değerlendirdiği ve herhangi bir Avrupa dili bilmediği için Zeng, Avrupa'yı yeterince tanıyamamıştır. Zeng'in himayesinde yetişen Li Hong-zhang ise sürekli Batılılarla temasta bulunduğu için, Batıyı daha iyi tanımış ve tamamen Batılılaşmayı istemiştir (tabii ki siyasi konular dışındaki anlamda Batılılaşma, yani askeri, bilim, ekonomik alanlarda Batıyı taklit etmektir!). O da Âlî ve Fuat Paşalar gibi İngiliz taraftarı idi. Ancak Mustafa Reşit Paşa himayesinde yükselen iyi Fransızca bilen Âlî ve Fuat Paşalar, Avrupa'daki gelişmeleri iyi takip etmişlerdir. Âlî ve Fuat Paşalar, Tanzimat hareketiyle kozmopolit Osmanlı tebaasını bir araya getirecek *Osmanlı* şuurunu yaratmaya çalışırken, Zeng ile Li, önder oldukları *Kendini Güçlendirme Hareketi* ile sadece Mançu hanedanının yıkılmasını önlemeyi ve Batılı güçlerin Çin'i terketmesini sağlamayı amaçlamışlardır.

Çinli ve Osmanlı aydın kesimi arasındaki benzerlikler ve farklılıklara gelince, önce iki ülkenin aydın kesiminin Batı hakkındaki görüşlerine değinmek gerekir. *Kendini Güçlendirme Hareketi*'nin fikir babası olan Feng Gui-fen, Londra'da büyükelçi olarak görev yapan Guo Song-tao'nun görüşleri Batı'yı örnek alma konusunda Namık Kemal, Ziya Paşa'nın düşüncesinden farklı değildi. Feng, padişahın desteklediği sürece, Çin'in geleneğini temel alan bir Batılılaşmayı başarabileceğini vurgularken, Namık Kemal de Avrupa medeniyetinin İslam dünyasının birçok müesseselerini de içine alan bir medeniyet olduğunu söyleyerek, Avrupa örnek alındığı zaman, Türkiye'nin aynı başarılı sonucu alabileceğini ileri sürmektedir. Bu hususta, Namık Kemal de Feng Gui-fen gibi, Batılılaşmanın geleneksel bağları koparmadan ve gelişmenin gerektiği kadar olmasının zaruri olduğunun altını çizmektedir. Feng Gui-fen ve Namık Kemal, biri Çin'in en yüksek bilim akademisinde görev yaparken, diğeri Osmanlı'nın dışarı açılan penceresi olan Tercüme Odasında çalışmıştır. Dolayısıyla aynı yüksek mercide çalışmalarına rağmen, biri okuyarak Batı hakkında bilgi sahibi olurken, diğeri Batı dillerinden birini bildiği için, hem Avrupa'ya gitmek, hem de Batı bilimini yakından tanımak fırsatını yakalamıştır.

Guo Song-tao da Sadık Rifat Paşa gibi Avrupa'da büyükelçilik görevinde bulunmuştur. Dolayısıyla ikisi de Avrupa'yı iyi tanır. Sadık Rifat Paşa, Türkiye'nin Avrupa'nın bilim, sanat ve zanaatının gelişmesine güvence veren sis-

temini benimsediği takdirde, Avrupa ile olan çatışmaların barışçıl yollarla çözülebileceğine inandığını ileri sürerken, Batı tarzı eğitim ve Batı dillerine önem veren Guo Song-tao, Batı ile imzalanmış antlaşmaya Çin'in sadık kalarak hareket etmesinin daha mantıklı olacağını söylemektedir. Şüphesiz böyle bir ortak yoruma varmalarının arkasında Batı'da elçi olarak kalmaları yatmaktadır. Ancak, burada ikisinin de göremediği nokta şudur: 19. yüzyılın uluslararası ilişkilerde Düvel-i Muazamma sadece kendi gücüyle eşit olan devletlerle kurula uygun ilişki kurarlar. Örneğin, Avrupalı güçler, Osmanlı İmparatorluğunda azınlıkların kötü muamele gördüğünü bahane ederek ve kapitülasyonlardan faydalanarak Türkiye'den toprak koparmaya çabalarken (tabii ki kendi aralarındaki anlaşmazlık yüzünden bu süreç yavaş işlemiştir); Çin'e eşitsiz antlaşmalar dayatarak, imtiyazlı bölgeler oluşturmuş ve Mançu Çin hükümetinin iktidarda kalmasının işlerine geleceğini gören Avrupalılar mideleri kabardıkça silahla tehdit ederek ödün üstüne ödün koparmışlardır. Nitekim, bilindiği gibi zayıf devletlerin uluslararası arenada pazarlık gücü de zayıf olur, o zamanki Çin ve Osmanlı Devleti'nin bu açıdan da durumu aynıdır.

Sonuç

19.yüzyılda, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen modernleşme çabaları şekil olarak değişik olsa da amacı itibariyle birbirine neredeyse benzerdir. İki ülkenin 18.yüzyılın sonunda sahip oldukları ve modernleşmeye engel teşkil eden ekonomik, sosyal ve siyasi yapısı iki ülkenin neden kısa zamanda Rusya veya Japonya gibi modernleşemediğinin sebebini açıklamaktadır.

Modernleşme tarihinde, *gelenekçi* ile *yenilikçi* arasında hep bir çatışma yaşanmıştır. Önce modernleşen toplumlarda, bu tür çatışmalar birkaç nesil kadar devam etmiştir. Bu konuda, Çin'in durumu çok özel bir niteliğe sahiptir. Çin'in geleneksel yapısı, ister yaptırım gücünde, isterse elit kesimine sağladığı statü ve imtiyazlarda o kadar kuvvetlidir ki; 19.yüzyılın sonuna değin, modernleşme elit kesimce engellenmiştir. Ancak, 20.yüzyıla gelindiğinde, çeşitli etkilerden dolayı Çin değişmeye mecbur kılınmıştır. Bu unsurların içinde, yabancıların denetimi altındaki liman bölgelerinde meydana gelen sanayi gelişmeleri ve Batılı misyonerlerin açtıkları okullar ve özellikle Japonya'nun başarılı modernleşme çabaları, Çin'deki reformcu akımını hızlandırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu Çin'inkine benzer ve o da yeniliği kabullenmede oldukça zörlanmış, geleneksel yapısını koruyabilmek için uzun bir dönem direnmiştir. Kendisini İslam dininin koruyucusu olarak gören Osmanlı Türkleri, Batılıları kâfir yani İslam dininin düşmanı olarak görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda, merkezde bulunan *İslami ideoloji* modernleşme süreci boyunca *çevre'*ye itildiği için, direniş daha çok çevre güçlerinden gelmiştir. Batı ile sürekli temasta olan Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma hareketi Çin'den elli

küsur yıl önce başlamışsa da, Batılılaşması Çinliler gibi sadece *savunma amaçlı* olmaktan yana oldukları için, ilerleme oldukça yavaş kalmıştır.

Batılılaşmaya başlangıç tarzı ve zamanlama açısından bakıldığında, Batı'nın kültürü, savaş gemisi ve topun saçtığı dehşetiyle, çöküş sürecinde olan Çin'e girmiş ve Çin'in heyecansız ve kirlenmiş siyasi ortamı, böyle kuvvetli bir etkiye uygun tepki göstermesine mani olmuştur; Osmanlı'ya gelince, Batı ile sürekli temas halinde olmasına rağmen, askeri alanlarda üstünlüğü Batı'ya kapıtdıktan sonra, tersine işleyen kapitülasyon ve durmak bilmeyen savaşlar, Osmanlı Devletini yıpratmıştır. Üstelik ister Çinli, ister Osmanlı olsun aydın-bürokratlar uzun süre Batının sadece askeri alanda kendisinden üstün olduğunu kabul etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Black, C.E.; *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1986
- Chen Qing, Li Gang, Qi Pei Fang (陈勤, 李刚, 齐佩芳), *Muhtasar Çin Modernleşmesi Tarihi*, (中国现代化史纲), Guang Xi Halk Yayınevi (广西人民出版社)
- Doğan, İlyas, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, *Bildiriler*, (Haz.: Alaaddin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan), Konya, 2000.
- Eda Kie (依田意家), *Rizhang Liangguo Xiandaihua De Bijiao Yanjiu* (Japon ve Çin Modernleşmesinin Karşılaştırılması, 日中两国现代化比较研究), Çev. Bian Li-qiang (卞立强等译), Beijing Daxue Chubanshe (北京大学出版社), 1997.
- Fairbank, J.K. *Çağdaş Çin'in Temelleri 1840-1950*, Çev. Ünsal Oskay, Doğan Yay., Ankara, 1969.
- Fairbank, John K., Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig, *East Asia: The Modern Transformation*, Houghton Mifflin Company, Boston, Charles E. Futtle Company. Tokyo, 1965.
- Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. E. Kuşdil, Ayrıntı Yay., 1994
- Guo Yin (郭莹), "Seçkinler ve Çin'in Yakın Çağ Süreci" (精英人物与中国近代化进程, 《学术月刊》第一期), *Bilim Dergisi*, S. I, 1994
- Hsü, Immanuel C.Y., *The Rise of Modern China*, Oxford University Press, 1970
- Kalaycıoğlu, Ersin-Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa, İstanbul, 1999.

Kodaman, Bayram, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e II ", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu 21-26 Mayıs 1984 (Bildiriler)*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1990.

Kuran, Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2. Bs., Ankara, 1997.

Levenson, Joseph R. *Confucian China and Its Modern Fate*, University of California Press, 1968.

Lewis, Bernard, " Some Observation on the Significance of Heresy in the History of Islam ", *Studia Islamica I*, 1953.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırath, TTK, Ankara, 1996.

Luo Rong-qu (罗荣渠), Xian Dai Hua Xin Lun (Modernleşme Hakkında Yeni Teori), *现代化新论*, 4.Bs, Beijing Daxue Chubanshe, 1998.

Mcneil, William H., " Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu", Haz. Kemal Karpat, *Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000.

Ortaylı, İlber, "Batılılaşma", *T.C.T.A, C. II*.

Ortaylı, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Hil Yay., İstanbul, 1982.

Önsoy, Rifat, "Tanzimat ve Sanayi ", *Türkiye Günlüğü*, S. VIII, Kasım 1989.

QI Ji-zhang (戚其章), "Jiawu Savaşı ile Çin'in Yakın Çağ Toplumsal Düşünce Dalgasının Gelişimi" (甲午战争与中国近代社会思潮的发展) 《东岳论丛》 第四期, *Dong Yue Tartışma Dergisi*, S. IV, 1994.

QI Ji-zhang (戚其章), "Cong Zhongben Dao Zhongti Xiyong" ("Çin Bilimi Temel İlkeleri İçin, Batı Bilimi Yardımcı Amaç İçin" Anlayışından 'Çin Bilimi Vücut Olmalı, Batı Bilimini Pratik Amaç İçin Öğrenmeli' Düşüncesine Geçmek , (从中本西末到中体西用), *Çin Toplum Bilim Dergisi* (《中国社会科学》 第一期), S. 1, 1995.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1968)*, TTK, Ankara, 1994.

Sinanoglu, Suat, *Türk Humanizmi*, TTK, Ankara, 1980.

Spence, Jonathan D., *The Search For Modern China*, Second Edition, W.W.Norton & Company.

Sun Guang De (孙广德), *Mançu Hanedanı Son Dönemi Geleneği ile Batılılaşma Üzerindeki Tartışmalar* (晚清传统与西化的争论), Tayvan Shangwu Yinshuguan (台湾商务印书馆), 1982, New York, London, 1999.

Tufan, Muzaffer, " Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumdaki Çağ- daşlaşma Hareketi ", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 31 Ekim- 3 Kasım 1989.

Üçyiğit, Ekrem, " Akdeniz Medeniyetleri Tarihinde Tanzimat ", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 31 Ekim- 3 Kasım 1989.

Ülken, Hilmi Ziya, "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri ", *Tanzimat II*, İstanbul, 1999.

Wang Er-min (王尔敏), "Wanqing Xinzheng De Xin Pingjia" (Mançu Hanedanı Son Döneminde Gerçekleştirilen Yeni Siyaset Hakkında Değerlendirmeler, 晚清新政的新评价), *Lishi Yuekan (历史月刊)*, S. 10, Taipei (台北), 1995年10月号

Ward, R.E.- D.A. Rustow, *The Political Modernization of Japan and Turkey*, Princeton University Press, 1964.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Batılılaşma Temelleri Üzerinde Bazı Düşünceler", *Milli Türkoloji Kongresi, (İstanbul, 6-9 Şubat 1978) Tebliğler*, Kervan Yay., İstanbul, 1980.

Yu Xin-tian (俞新天), *Jihui yu Xianzhi (Fırsat ve Limitasyon, 机会与限制)*, Shanghai Shehui Kexueyuan Chubanshe, 1998.

Zhao Wen-Ling - Xie Shu-Jun (赵文林, 谢淑君), *Zhonguo Renkou Shi (Çin'in Nüfus Tarihi, 中国人口史)*, Renmin Chubanshe, 1988, 10 ve 11nci bölüm.

Metin Çuhaloğlu, "Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu ", Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt III, İletişim Yay., İstanbul, 2002.